ESHITISHIDA KAMCHILIGI BO‘LGAN BOLALARNING MUSIQA-RITMIKA MASHG‘ULOT FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ibragimova Oynura Baxodir qizi
oynuraibragimova@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23274556

Annotatsiya. Ushbu tezisda eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalarning musiqa-ritmika mashg‘ulot faoliyatini shakllantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Musiqa-ritmika mashg‘ulotlarining korreksion-compensator salohiyati sensor integratsiya, polimodal idrok va fonetik ritmika tamoyillari nuqtai nazaridan ‘asoslanadi.

Kalit so‘zlar: eshitishida kamchilik, musiqa-ritmika, sensor integratsiya, fonetik ritmika, polimodal idrok, korreksion ta’lim.

Eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalarning rivojlanishida musiqa-ritmika mashg‘ulotlari alohida o‘rin tutadi. Bu mashg‘ulotlar nafaqat musiqiy tarbiya vositasi, balki korreksion-compensator jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Eshitish analizatorining zararlanishi natijasida bolalarda nutqiy, harakat va kognitiv sohalarda bir qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. Musiqa-ritmika mashg‘ulotlari esa saqlangan analizatorlarga tayanish orqali bu kamchiliklarni kompensatsiya qilishga xizmat qiladi. Mavzuning nazariy asoslarini o‘rganishda birinchi navbatda sensor integratsiya konsepsiyasiga e’tibor qaratish lozim. F.U.Qodirova kar va zaif eshituvchi bolalar nutqining ifodaliligi va aniqligini rivojlantirishda sensor integratsiya tushunchasini amaliyotga joriy etgan bo‘lib, uning ta’kidlashicha, sensor integratsiya bolalardagi barcha sezgilarni umumlashtirgan holda nutqiy faoliyatni va uning asosida muloqot muhitini yuzaga keltiradi [1]. Eshitishida kamchiligi bo‘lgan bola musiqiy tovushlarni to‘liq qabul qila olmasa-da, tovush to‘lqinlarini tana orqali his etish imkoniyatiga ega. Fonetik ritmika metodikasi aynan shu imkoniyatga tayanadi: nutqiy material (tovush, bo‘g‘in, so‘z) tananing turli harakatlari bilan uyg‘unlashtirilgan holda talaffuz etiladi. Bu jarayonda ko‘rish, harakat va eshitish (qoldiq imkoniyat doirasida) bir vaqtda ishtirok etadi [8]. Natijada bola nutqni butun tanasi bilan “his qilish” imkoniyatiga ega bo‘ladi. Musiqa-ritmika mashg‘ulotlarining nazariy asoslaridan yana biri — polimodal idrok tamoyilidir. Eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalar tovushni bir necha sezgi kanallari orqali qabul qilishga moyil bo‘ladi: vibratsion sezgi, ko‘rish, harakat sezgisi. Fonetik ritmikada asosiy ish bolaga tovushni ham vizual, ham akustik, ham kinestetik anglatish hisoblanadi. Tovushni bola butun badani bilan his etadi, eshitadi va ko‘radi [8]. Bu jarayonlarga ritm ham qo‘shiladi, chunki eshitishida muammosi bor bolalarning og‘zaki nutqi prosodik tomondan ham nuqsonli bo‘lib chiqadi. Fonetik ritmika mashqlarida ritmning funksiyasi aynan shu muammoni hal etishda yordam beradi [9]. Yana bir muhim nazariy jihat — ritm hissining fundamental ahamiyatidir. Neyrobiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ritm miyaning asosiy qurilish bloklaridan biri bo‘lib, u tovushni tashkil etish, bashorat qilish va yangi ma’lumotni tushunishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi [10]. Musiqa va harakat miyaning eshitish, ko‘rish va harakat sohalarini bog‘lovchi neyron tarmoqlarni mustahkamlaydi hamda bolalarning kognitiv, jismoniy, ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi [9]. Eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalar uchun bu ayniqsa muhim, chunki ritmik faoliyat eshitish kanaliga bog‘liq bo‘lmagan alternativ sezgi yo‘llarini taqdim etadi. Musiqa-ritmika mashg‘ulotlarining yana bir nazariy jihati — ularning ko‘p funksiyali ta’sir mexanizmidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, musiqa va ritmik mashqlar bolalarning talaffuzini yaxshilash, intonatsiya va so‘z boyligini oshirish, fikr ifodalash

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qobiliyatini rivojlantirish va muloqotga qiziqishini oshirishda muhim ahamiyatga ega [10]. Musiqa ta’sirida bolaning miya qobig‘idagi eshitish, nutq, harakat va ko‘rish sohalari o‘rtasida yangi bog‘lanishlar hosil bo‘ladi, bu esa markaziy nerv sistemasining plastikligini oshiradi va kompensator jarayonlarni faollashtiradi. Mashg‘ulotlarni tashkil etishda bir qator tamoyillarga rioya qilish zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalar uchun mo‘ljallangan maktab-internatlarda ritmika mashg‘uloti korreksion fan sifatida faoliyat ko‘rsatadi va haftasiga ikki marotaba o‘tkaziladi hamda ikki nafar o‘qituvchi (surdopedagog va musiqa rahbari) tomonidan olib boriladi [11]. Mashg‘ulotlarda o‘yin faoliyatiga alohida o‘rin berilishi lozim, chunki maktabgacha va boshlang‘ich yoshdagi bolalar uchun o‘yin yetakchi faoliyat turi hisoblanadi [12]. Shuningdek, mashg‘ulotlarda ishlatiladigan musiqa va nutqiy material bolalarning yosh xususiyatlariga va eshitish imkoniyatlariga mos bo‘lishi kerak [13].Eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalarning musiqa-ritmika mashg‘ulot faoliyatini shakllantirish sensor integratsiya, polimodal idrok, ritm hissining fundamental ahamiyati va fonetik ritmika tamoyillariga tayangan mustahkam nazariy asosga ega. Ushbu asoslarga tayanib tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarning nutqiy, harakat va ijtimoiy rivojlanishida samarali natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirova F.U. Kar va zaif eshituvchi bolalar nutqining ifodaliligi va aniqligini rivojlantirishda sensor integratsiya tamoyillari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
2. Fayziyeva U.Y. Zaif eshituvchi bolalarni savodga o‘rgatish ishlarining propedevtika davri uchun metodik tavsiyalar. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, 2018.
3. Mamarajabova Z.N. Adabiy ta’lim jarayonida zaif eshituvchi o‘quvchilar nutqini rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
4. Abdullayeva G. Eshitish idroki va talaffuzni shakllantirish bo‘yicha korreksion-rivojlantiruvchi ishlar tizimi. – Toshkent: TDPU, 2017.
5. Raximova X.S. Koxlear implantli bolalarning eshitish idroki va nutqini rivojlantirish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
6. Nazarova D.A. Maktabgacha ta’lim davrida kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini samarali o‘stirish ish tizimi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
7. Temurova G.X., Ibragimova O.B. Eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalarga ritmika mashg‘ulotlarini o‘rgatishning samarali texnologiyasi // Tafakkur ziyosi, 2024. – № 4. – B. 88-95.
8. Pfafenrod A., Vlasova T. Fonetik ritmika metodikasi asoslari. – Moskva: Prosveshcheniye, 1989.
9. Newman S. Inclusion: The role of music in supporting children with SEND // Nursery World, 2026.
10. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarda nutqni rivojlantirishda musiqa va ritmik mashqlar roli // Zenodo, 2026.
11. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun mo‘ljallangan maktab-internatlarida tashkil etilgan ritmika mashg‘ulotiga doir metodik ishlarning holati. – Chirchiq: CSPU, 2023.
12. Kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirishda musiqiy-ritmik mashg‘ulotlarning ahamiyati. – Toshkent: TDPU, 2023.
13. Musiqiy didaktik o‘yinlar va ular orqali rivojlantiriladigan qobiliyatlar. – Toshkent: Avloniy nomidagi nashriyot, 2022.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.